

Όψεις της σαγήνης/αποπλάνησης

Χρήστος Ζερβής

Η σαγήνη/αποπλάνηση και η θέση της στην ψυχανάλυση

Οι όροι *σαγήνη* ή *αποπλάνηση* και η αντίστοιχη θεωρία στην οποία παραπέμπουν (*θεωρία της σαγήνης* ή *θεωρία της αποπλάνησης*), είναι γνωστοί ως έννοιες στην ψυχανάλυση, στο πλαίσιο μιας πρώτης φροϋδικής θεωρίας για την αιτιολογία των ψυχονευρώσεων άμυνας. Οι όροι όμως αυτοί, ως κλινικοί όροι γενικότερα, υφίστανται και υφίσταντο και πέρα από την φροϋδική προσέγγιση, δηλώνοντας, ιδιαιτέρως στην περίπτωση της *αποπλάνησης*, σκηνές, με λόγια ή πράξεις σεξουαλικού περιεχομένου, όπου ένα άτομο υφίσταται παθητικά προτάσεις ή συμπεριφορές σεξουαλικού χαρακτήρα από ένα άλλο άτομο, το οποίο είναι πιο ώριμο σεξουαλικά. Όμως, επίσης, οι εν λόγω όροι, και στα ελληνικά κυρίως η *σαγήνη*, έχουν μια μακρά ετυμολογική και εννοιολογική πορεία, καλύπτοντας ένα ευρύ σημασιολογικό πεδίο, πέρα και πριν από το καθαρά σεξουαλικό, παραπέμποντας σε μια εξιδανικευμένη κατακτητική επίδραση ενός ατόμου απέναντι σε κάποιο άλλο, σε διάφορους τομείς που αφορούν τον άνθρωπο, ξεκινώντας από το ερωτικό-συναισθηματικό αλλά και πέραν αυτού, για παράδειγμα σε πεδία όπως το πνευματικό (πνευματική σαγήνη), το καλλιτεχνικό (ένα έργο που σαγηλεύει) κ.ά.

Το γερμανικό ρήμα *verführen* και το ουσιαστικό *Verführung*, τα οποία χρησιμοποιεί ο Φρόυντ για να αποδώσει λεκτικά την σκηνή αυτού που στα ελληνικά ονομάστηκε *σαγήνη* ή *αποπλάνηση* και την ομώνυμη θεωρία για την ψυχοπαθολογία των ψυχονευρώσεων άμυνας, φαίνεται να καλύπτουν στα ελληνικά τις έννοιες του γοητεύω, του σαγηλεύω και αποπλανώ αλλά, επίσης, και του εκτρέπω, διαφθείρω, διαστρέφω ή και του δωροδοκώ. Το γαλλικό ρήμα *séduire* προέρχεται από το αρχαίο γαλλικό ρήμα *suduire* που σημαίνει οδηγώ κάποιον εκτός, χωρίζω (*emmener à part, à l'écart, séparer*), πριν οδηγηθεί να πάρει την έννοια του διαφθείρω.

Ετυμολογικά, η λέξη *σαγήνη* προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα *σάπτω* ή *σάσσω* που σημαίνει: α) φορτώνω, «σαμαρώνω», β) πληρώ τροφής και ποτού, χορταίνω, γ) ικανοποιώ. Ο Αισχύλος χρησιμοποιεί μεταφορικά την παθητική μετοχή στη φράση «πημάτων σεσαγμένος», δηλώνοντας τον φορτωμένο με παθήματα και δυστυχίες.

Στη λέξη «σαγήνη», η κατάληξη *-ήνη* μαρτυρεί λέξη με προελληνική αφετηρία. Αρχικά, η λέξη *σαγήνη* σήμαινε μεγάλο συρόμενο αλιευτικό δίχτυ. Συναντάται στα χρόνια του Ομήρου και έχει χρηστική αξία για τους ψαράδες, υπονοώντας

ταυτοχρόνως και την επιθυμία να γεμίσει το δίκτυ με πολλά ψάρια, να είναι πλήρες. Στα λατινικά αντιστοιχεί στο *sagena*.

Το ρήμα σαγηνεύω, ως παράγωγο, αν και αρχικά σήμαινε πιάνω ψάρια με δίκτυ, μεταφορικά σημαίνει παγιδεύω, συλλαμβάνω. Ο Ηρόδοτος αναφέρει «την δε Σάμον σαγηνεύσαντες οι Πέρσαι παρέδωσαν Συλοσώντι έρημον εούσαν ανδρών». Με αυτήν την έννοια το ρήμα *σαγηνεύω* είχε το νόημα του περικλείω και αγρεύω ιχθύς δια του συρόμενου δικτύου. Μεταφορικά έλαβε και τη σημασία του εκδιώκω όλους τους κατοίκους μιας χώρας, του ερημώνω αυτή τη χώρα από ανθρώπους διατρέχοντάς την με μια στρατιωτική δύναμη από άκρη σε άκρη.

Ήδη στην ελληνιστική περίοδο η *σαγήνη* είχε λάβει τη σημασία της «γοητείας» και της «πλάνης». Ο Λουκιανός αναφέρει ότι οι σοφιστές σαγήνευαν τους νέους, γεγονός που υποδηλώνει αφενός την καταλυτική επιρροή που ασκούσαν στις ιδέες, τη νοοτροπία, την ψυχοσύνθεσή τους, αφετέρου τις κατηγορίες που οι σοφιστές δέχθηκαν για διαφθορά. Ο δε Ηλιόδωρος χρησιμοποιεί τη φράση «σαγηνευθείς υπ' έρωτος». Στην Καινή Διαθήκη το ρήμα σαγηνεύω σημαίνει συλλαμβάνω κάποιον ζωντανό, αιχμαλωτίζω κάποιον χωρίς να τον σκοτώσω, αλλά επίσης και σώζω (Liddell & Scott 1901, Μπαμπινιώτης 2009).

Μπορούμε έτσι ίσως, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασιολογική πορεία του όρου, να συνάγουμε ότι η *σαγήνη/αποπλάνηση* δηλώνει την εκτροπή από το ίδιο, από τον προσωπικό δρόμο, και ταυτοχρόνως την παγίδευση στο δίκτυ αυτού που διαθέτει την τέχνη και τα μέσα για να καθλώσει, στο πλέγμα που τείνει, ένα ζωντανό πλάσμα, με σκοπό την ίδια χρήση. Η έννοια της *εκκένωσης* η οποία συναρτάται στον όρο παρουσιάζει το ενδιαφέρον ότι υπογραμμίζει μεταφορικά όσον αφορά τον άνθρωπο το «άδειασμα» του ψυχισμού, στην περίπτωση της κατάληψης από τη *σαγήνη*, από περιεχόμενα ή διαστάσεις ψυχικής λειτουργίας, όπως θα δούμε και πιο συγκεκριμένα στη συνέχεια.

Η εναλλακτική επιλογή την οποία παρέχει η ελληνική γλώσσα ανάμεσα στον όρο «*σαγήνη*» και τον όρο «*αποπλάνηση*» για να αποδοθεί η γερμανική έννοια «*Verführung*», την οποία χρησιμοποίησε ο Φρόυντ για να περιγράψει την αντίστοιχη θεωρία του, ενέχει και την ευτυχή για μας διάκριση και υπογράμμιση των διαφόρων διαστάσεων που μπορεί να περιέχει η εν λόγω έννοια. Επιτρέπει δηλαδή να τονίζεται περισσότερο άλλοτε η επίδραση της εξιδανικευμένης, γοητευτικής παρουσίας κάποιου ατόμου επάνω σε κάποιο άλλο (*σαγήνη*) και άλλοτε η εκτροπή του δεύτερου εξαιτίας του πρώτου, από κάποια προσωπική πορεία (*αποπλάνηση*). Μπορεί βεβαίως και να αναδειχθεί με τον ίδιο τρόπο ότι οι εν λόγω διαστάσεις συνιστούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Η φροϋδική ψυχανάλυση, καθότι ταύτισε την αρχή της πορείας της με τη διερεύνηση και τη θεραπεία ψυχοπαθολογικών καταστάσεων που αφορούσαν άτομα θύματα σαγήνης/αποπλάνησης, και αυτό για το λόγο ότι, πέρα από λόγους ηθικής και δεοντολογίας μιας εποχής, ήταν κυρίως αυτοί οι ασθενείς που αναζητούσαν και συνεχίζουν να αναζητούν ψυχική βοήθεια, έμεινε και στη συνέχεια περισσότερο εστιασμένη στην πλευρά του υφιστάμενου την σαγήνη/αποπλάνηση και λιγότερο στην πλευρά του αποπλανητή. Τις τελευταίες δεκαετίες παρόλα αυτά δεν απουσιάζουν, παρότι δεν είναι συχνές, ευκαιρίες κλινικής και θεωρητικής ψυχαναλυτικής εργασίας που ασχολούνται με την άλλη πλευρά, τη «μαύρη» πλευρά, αυτήν του αποπλανητή, και αυτό τόσο για λόγους πρακτικούς, ύπαρξης αναλόγων περιστατικών που ζητούν ψυχική βοήθεια, όσο και για λόγους που σχετίζονται με μια σύγχρονη δεοντολογία, η οποία εκτός των άλλων στηρίζεται και στην αναγνώριση ότι ο αποπλανητής μπορεί να είναι εξίσου πάσχων ή ίσως και περισσότερο σε σχέση με το θύμα του. Σε κάθε περίπτωση, παρότι είναι πλέον δυνατό να ανευρεθούν στοιχεία που αφορούν αυτή την άλλη πλευρά, της αποπλάνησης, αυτήν του αποπλανητή, η συνολική της προσέγγιση θα απαιτούσε μίαν άλλη, διαφορετική, μεγάλη εργασία και δεν μπορεί εδώ να προσεγγιστεί παρά μόνο ακροθιγώς.

Η αποπλάνηση στο πλαίσιο της φροϋδικής *neurotica*

Στο πλαίσιο της φροϋδικής θεωρίας, η σαγήνη (ή αποπλάνηση) αφορά την τραυματική συνθήκη, στο πλαίσιο μιας πραγματικής ή φαντασιωτικής σκηνής (*Verführungsszene*), όπου το άτομο υφίσταται παθητικά προτάσεις ή συμπεριφορές γενετήσιου σεξουαλικού χαρακτήρα από ένα πιο ώριμο σεξουαλικά άτομο. Ο αποπλανητής είναι συνήθως κάποιος από το στενό περιβάλλον του παιδιού, συχνά ο πατέρας. Ο Φρόυντ τον παρουσιάζει ως «διεστραμμένο» (Φρόυντ 1896c).

Στη σκηνή της αποπλάνησης, η «παθητικότητα» του θύματος δεν έγκειται τόσο στην ενδεχόμενη «παθητική» εξωτερική ή εσωτερική αντίδραση απέναντι στην έξωθεν σεξουαλική εισβολή αλλά κυρίως στην ουσιαστική αδυναμία αποκωδικοποίησης και επεξεργασίας του εν λόγω σεξουαλικού πλησιάσματος, με το δεδομένο ότι δεν έχουν εγκατασταθεί ακόμη, λόγω ψυχικής ανωριμότητας, οι συμβολικοί μηχανισμοί ανάγνωσης και διαχείρισης του σεξουαλικού μηνύματος και της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Αφορά δηλαδή ένα σεξουαλικά «ανώριμο» άτομο, το οποίο βρίσκεται σε μια θέση «σεξουαλικής ανικανότητας εγγενούς στα παιδιά» ((Freud 1896b, σ. 215). Εδώ μπορούμε να αναγνωρίσουμε αναλογίες, αν και η κατάσταση είναι ποιοτικά διαφορετική, με την τραυματική νεύρωση, με την ευρύτερη έννοια της μη προετοιμασίας του ατόμου να δεχθεί κάποια ερεθίσματα, εξαιτίας της

ποιότητας ή/και της «ποσότητας» (κατακλυσμαϊαίας) διέγερσης και συναισθήματος που συνεπάγονται.

Η σαγήνη, ως υποτιθέμενη πραγματική σκηνή, η οποία έλαβε χώρα κατά την πρώιμη παιδική ηλικία του ατόμου, εντάχθηκε από τον Φρόυντ στο πλαίσιο μιας πρώτης θεωρίας του για την αιτιοπαθογένεια των ψυχονευρώσεων (*Verführungstheorie*) την οποία ο Φρόυντ αναφέρει και ως *neurotica*. Σύμφωνα με αυτήν, ο ψυχικός τραυματισμός λαμβάνει χώρα σε δύο χρόνους, οι οποίοι διαρθρώνονται μέσα από τον ψυχικό μηχανισμό καθρεφτίσματος και νοηματοδότησης του *εκ των υστέρων* (Freud 1896b, σ. 169). Ο πρώτος χρόνος αφορά ένα σεξουαλικό συμβάν το οποίο υφίσταται ένα άτομο το οποίο βρίσκεται ακόμη σε μια «προ-σεξουαλική» φάση εξέλιξης, ενώ ο δεύτερος χρόνος σχετίζεται με ένα άλλο μετέπειτα συμβάν – όχι αναγκαστικά σεξουαλικού χαρακτήρα αλλά συνειρμικά συνδεδεμένο με το πρώτο - το οποίο ενεργοποιεί εκ των υστέρων την ανάμνηση του προ-σεξουαλικού συμβάντος και κατ'αυτόν τον τρόπο διαμορφώνει τις συνθήκες του τραυματισμού, μέσω του σεξουαλικού τρόμου τον οποίο προκαλεί (*Sexualschreck*). Στο πλαίσιο της γενικότερης άποψης για τον διφασικό τραυματισμό (όχι αναγκαστικά σεξουαλικό σύμφωνα με την αντίληψη του Φρόυντ εκείνη την εποχή), ο εν λόγω κατακλυσμός διέγερσης θα οδηγήσει αμυντικά στην απώθηση της πρώτης ανάμνησης.

Ο Φρόυντ διευκρινίζει παρόλα αυτά ότι οι εγγραφές των συμβάντων τα οποία έχουν ένα σεξουαλικό χαρακτήρα και τα οποία λαμβάνουν χώρα σε δυο διαδοχικούς χρόνους δεν είναι δυνατόν να απωθηθούν, και αυτό για τον λόγο ότι η διέγερση την οποία προκαλούν ενισχύεται με την πάροδο της ηλικίας. Εδώ φαίνεται να εννοεί ο Φρόυντ ότι η σεξουαλική διέγερση ενισχύεται στην ηλικιακή πορεία από την παιδική ηλικία, όπου συνέβη το πρώτο σεξουαλικό συμβάν, στην εφηβεία και την ενήλικη ζωή, όταν συμβαίνει το δεύτερο συμβάν σεξουαλικής φύσεως.

Το φροϋδικό σχήμα, συμβάντων και διαδοχικών στο χρόνο ψυχικών εγγραφών που συντονίζονται ή όχι με διαφόρους τρόπους, στηρίζεται σε μια γενικότερη αντίληψη δόμησης του ψυχισμού στη βάση μιας λογικής διαστρωμάτωσης, δηλαδή υποδοχής κατά κύματα ερεθισμάτων από την αντιληπτική περιφέρεια και προοδευτικών επανειλημμένων μνημονικών εγγραφών στον ψυχισμό μέχρι να φθάσουν στη συνείδηση. Το σχήμα περιλαμβάνει διαδοχικά σταθμούς εγγραφής και αντίστοιχης ψυχικής λειτουργίας: Αντίληψη – Σημεία Αντίληψης (με την έννοια του σημαίνοντος, *Wahrnehmungszeichen*), που θεωρείται και ως πρώτη εγγραφή – Ασυνείδητο (δεύτερη εγγραφή) – Προσυνείδητο (Τρίτη εγγραφή) – Συνείδηση (Freud 1896c).

Τα διάφορα κύματα εγγραφών αντιπροσωπεύουν «ψυχικά παράγωγα διαδοχικών εποχών της ζωής». Κάθε νέα εγγραφή συνεπάγεται την εγκατάσταση ψυχολογικών νόμων που διέπουν την ψυχική λειτουργία με σταθερό τρόπο. Στα όρια ανάμεσα σε δύο ηλικιακές φάσεις, καθώς η νέα εγγραφή αποτυπώνεται ψυχικά, λαμβάνει χώρα μια μετάφραση των ψυχικών παραγώγων της προηγούμενης εγγραφής. Η μη μετάφραση κάποιων από αυτά δημιουργεί εγκυστώσεις (*fueros* γράφει ο Φρόυντ, *στο ίδιο*), δηλαδή ψυχικούς χώρους που διατηρούν τα χαρακτηριστικά της παλαιότερης εγγραφής, στο εσωτερικό του πεδίου που καταλαμβάνει η νέα εγγραφή, και αυτό ευθύνεται για την έκλυση ψυχικών διαταραχών. Η εν λόγω μη-μετάφραση του παλαιότερου ψυχικού περιεχομένου σύμφωνα με τους κανόνες της νέας εγγραφής ισοδυναμεί με αυτό που ο Φρόυντ ονομάζει *απώθηση*. Η τελευταία προκαλείται όταν προκύπτει δυσαρέσκεια κατά τη διαδικασία της μετάφρασης, και αυτό οδηγεί στο να εμποδιστεί η διαδικασία μετάφρασης, διαταράσσοντας έτσι την σκέψη.

Ερωτήματα θέτει η φύση της πρώτης εγγραφής στον ψυχισμό, με τη μορφή των *σημείων αντίληψης*, την οποία ο Φρόυντ τοποθετεί μετά τη φάση της αντίληψης. Η εν λόγω εγγραφή δεν είναι δηλαδή πλέον αντίληψη, καθαρό αντιληπτικό αποτύπωμα (υπό την προϋπόθεση ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να υπάρξει σε μια απόλυτη μορφή) αλλά δεν είναι επίσης νοηματοδοτημένο στοιχείο, δηλαδή στοιχείο το οποίο έχει κάποιο νόημα στο πλαίσιο του ψυχικού κώδικα του ατόμου, το οποίο θα επέτρεπε κάποιου είδους κατανόηση. Τα «σημεία αντίληψης» (*Wahrnehmungszeichen*) για τα οποία μιλά ο Φρόυντ φαίνεται να διαθέτουν ένα ενδιάμεσο καθεστώς ανάμεσα στην απλή αντιληπτική αποτύπωση και στην ψυχικά κωδικοποιημένη έκφρασή της, σαν να υπάρχει ένας στοιχειώδης πρωτο-συμβολισμός μέσα από τον οποίο καταχωρούνται σε πρώτη φάση στον ψυχισμό κάποια (όλα;) εξωτερικά συμβάντα.

Επανερχόμενοι στο θέμα των περιοδικά νέων εγγραφών και της ανάγκης μετάφρασης των προηγούμενων, είναι ενδιαφέρον ότι ο Φρόυντ διευκρινίζει ότι «κάθε νέα εγγραφή ενοχλεί την προηγούμενη και προσελκύει επάνω της (δηλαδή η νέα εγγραφή επάνω στον εαυτό της) τη διαδικασία διέγερσης» (*στο ίδιο*). Αν συγκρατήσουμε και συνδέσουμε κάποια στοιχεία από τα φροϋδικά λόγια, όπως «διέγερση» που αποσπά η νέα εγγραφή, «αδυναμία μετάφρασης» κάποιων στοιχείων στη νέα γλώσσα εγγραφής και «αναστολή της σκέψης», η οποία συνοδεύει την απουσία μετάφρασης, έχουμε ίσως μια μεταψυχολογική έκφραση αυτού που συνιστά η σαγήνη, με την ευρύτερη και όχι μόνο με την τραυματική έννοια του όρου, όπως θα φανεί και στην συνέχεια. Δηλαδή, η σαγήνη ως μια κατάσταση όπου επικρατεί η διέγερση, και όπου αναστέλλεται η σκέψη ενώ συσκοτίζονται οι παλαιότερες εγγραφές που θα μπορούσαν να παράξουν ένα συγκροτημένο ψυχικό λόγο, σύμφωνα με τους δεδομένους κανόνες της προηγούμενης εγγραφής.

Η εν λόγω φροϋδική αντίληψη της εξωτερικής τραυματικής επίδρασης στον ανώριμο ψυχισμό του παιδιού, ξεκινώντας από μια πρώτη τραυματική σκηνή, η οποία πρέπει να βρεθεί κατά τη διάρκεια της θεραπείας, συναρθρώθηκε με την αναγνώριση της εγκατάστασης της *πρώτης απώθησης*, ως συγκρότησης του πρώτου πυρήνα του ασυνειδήτου, στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής φροϋδικής θεωρίας. Εδώ ο όλος μηχανισμός αναγνωρίζεται ως παθολογικός και αφορά το παθολογικό, όπως και το ασυνείδητο θεωρείται, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου της πορείας της φροϋδικής σκέψης, παθολογικό και πρέπει να αρθεί μέσα από τη θεραπεία.

Ο Φρόυντ υποστήριξε την εν λόγω διφασική θεωρία του σεξουαλικού τραυματισμού, που θεώρησε ότι προέκυπτε από συγκεκριμένα, αντικειμενικά συμβάντα, ως αιτιολογική της νεύρωσης, ανάμεσα στο 1893 και στο 1897, όταν καταλήγει να δηλώσει σε επιστολή στον φίλο του W. Fliess (Φρόυντ 1897) ότι δεν πιστεύει πλέον στη *neurotica*. Στη συνέχεια, χωρίς να απεμπολήσει ποτέ ολοκληρωτικά την πεποίθησή του για την ύπαρξη εξωτερικών, πραγματικών σεξουαλικών συμβάντων που θα λειτουργήσουν τραυματικά, καθορίζοντας ενίοτε τον σεξουαλικό προσανατολισμό του ατόμου ή κάποια ψυχοπαθολογική εξέλιξη, ο Φρόυντ θα αναγνωρίσει στις σκηνές σαγήνης φαντασιωτικές κατασκευές αμυντικού χαρακτήρα, οι οποίες έχουν ως κύριο σκοπό να καλύψουν την αυτο-ερωτική δραστηριότητα. Απέδωσε δηλαδή τα όλο πλέγμα κατασκευής της σκηνής σαγήνης στην ενορμητική δραστηριότητα και στις αμυντικές διαδικασίες απέναντί της. Σχετικά με την πρώτη, δηλαδή την ενόρμηση, για να εντοπίσει την προέλευση στοιχείων της, ενδεχομενως και τραυματικού χαρακτήρα, τα οποία δεν μπορούν να αποδοθούν πλέον πάντα σε κάποια προσωπική εμπειρία, ο Φρόυντ θα καταφύγει στη *φυλογένεση*. Έτσι, απαντώντας στο ερώτημα για τον τρόπο εγκαθίδρυσης των ενορμήσεων στο εσωτερικό του οργανισμού, ο Φρόυντ αναφέρει: «Φυσικά, τίποτα δεν μας εμποδίζει να δεχθούμε ότι οι ίδιες οι ενορμήσεις, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, αποτελούν ένα ίζημα εξωτερικών ερεθισμάτων τα οποία, κατά τη διάρκεια της φυλογένεσης, άσκησαν μια τροποποιητική επίδραση επάνω στην έμβια ουσία» (Freud 1915a, σ. 120).

Παραμένει όμως ότι ο Φρόυντ διατήρησε μέχρι το τέλος της πορείας του ένα ενδιαφέρον για την τραυματική επίδραση της συγκεκριμένης εξωτερικής πραγματικότητας. Έτσι, στο όψιμο τμήμα του γραπτού έργου του, καθώς αποδεσμεύεται από την αποκλειστική διερεύνηση του ψυχοπαθολογικού, εισάγει την καθημερινότητα της επαφής μητέρας-παιδιού, ως παράγοντα μη συνειδητής αποπλάνησης μέσα από συγκεκριμένες πράξεις, όπως είναι οι σωματικές φροντίδες που η μητέρα παρέχει στο παιδί, και οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν διέγερση της γεννητικής περιοχής (Freud 1933, σ. 120).

Η γενικευμένη αποπλάνηση κατά τον Jean Laplanche

Ο J. Laplanche, σχολαστικός μελετητής του φροϋδικού έργου, επανερχόμενος στη φροϋδική παράδοση, μετά την «παρένθεση» και ίσως την «απώθηση» επί των καινοτόμων ιδεών του Φρόυντ, που θεωρεί ότι συνιστούν οι άμεσοι «απόγονοι» του ιδρυτή της ψυχανάλυσης, προεκτείνοντας τα σημεία τα πιο προωθημένα του φροϋδικού έργου (το οποίο θεωρεί στο πλαίσιο μιας δυναμικής πορείας σκέψης) και αναζητώντας έμπνευση από αυτά, ξαναβρίσκει τη διφασική (μέσω του *εκ των υστέρων*) αντίληψη περί του σεξουαλικού τραυματισμού. Επιπλέον, αναδεικνύει ένα τρίτο δρόμο απέναντι στο γόρδιο δεσμό που σχηματίζουν η αρχική φροϋδική σκέψη της «πραγματικής» παιδικής αποπλάνησης και το μετέπειτα σχήμα της φαντασίωσης αποπλάνησης, με βάση, στη δεύτερη περίπτωση, τη βιολογική φύση του ανθρώπου και τη φυλογενετική κληρονομιά του, που ο Φρόυντ υιοθέτησε μετά την εγκατάλειψη της *neurotica*. Ανάμεσα στο «πραγματικό» και στο «μυθικό» ή πέρα από το εν λόγω δίπολο, ο J. Laplanche θα αναδείξει μια νέα, τρίτη κατηγορία πραγματικότητας. Αυτήν του *πρωταρχικού* (*originaire*). Ο ίδιος το ορίζει ως μίαν εμβάθυνση του πραγματικού, του ανθρώπινου πραγματικού (*Wirklichkeit*). Πρόκειται για ένα πραγματικό με την έννοια όχι αυτού που συνέβη αλλά αυτού που είναι αναπόφευκτο να συμβεί (Laplanche 1987, σ. 128).

Έτσι, με σημείο εκκίνησης την αρχική αντίληψη του Φρόυντ για τη σαγήνη εκ μέρους του «διστραμμένου» ενηλίκου που τραυματίζει σεξουαλικά το αθώο παιδί κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, ο J. Laplanche δεν θα αρκεστεί στην μετέπειτα καταφυγή του Φρόυντ στη φαντασίωση και στη φυλογένεση για να εξηγήσει τις τραυματικές καθλώσεις στη θέση της αποπλάνησης. Χωρίς να υποτιμήσει την ψυχική πραγματικότητα, θα επιμένει στην καθοριστική συμβολή της εξωτερικής πραγματικότητας στο σκηνικό του σεξουαλικού τραυματισμού, κάνοντας όμως το πέρασμα από μια λογική γεγονότων σε ένα γενικότερο σχήμα σχέσης παιδιού-ενηλίκου. Αναγνωρίζει ότι η θέση σαγήνης καθορίζεται από την ασυμμετρία αυτής της σχέσης, με την έννοια ότι ενώ το παιδί δεν διαθέτει το συμβολικό σύστημα που είναι απαραίτητο για να αποκωδικοποιήσει το σεξουαλικό, ο ενήλικος διαθέτει εκτός των άλλων ένα σεξουαλικό ασυνείδητο που τον κάνει να εκπέμπει μηνύματα, μέσα από τη συμπεριφορά και τον λόγο, των οποίων δεν έχει συνείδηση και τα οποία κατά συνέπεια δεν μπορεί να αντιμετωπίσει.

Είχε βεβαίως προηγηθεί ο S. Ferenczi, ο οποίος είχε δώσει κάποια συνέχεια στο μεταφραστικό μοντέλο του Φρόυντ (που στοιχειοθετεί το ασυνείδητο με βάση την αδυναμία μετάφρασης προηγούμενων ψυχικών εγγραφών), μιλώντας για «σύγχυση γλωσσών» ανάμεσα στον ενήλικο και στο παιδί, στο πλαίσιο μιας συνάντησης ανάμεσα σε «δύο κόσμους» (Ferenczi 1932). Όμως, αν ο S. Ferenczi έφθασε να μιλήσει για τη «γλώσσα του πάθους» του

ενηλίκου, που είναι τραυματική για το παιδί, φαίνεται να τοποθετεί τη δυσκολία κατανόησης απλά στο ότι πρόκειται για διαφορετικές γλώσσες. Δεν είχε κάνει το επιπλέον βήμα να διακρίνει ότι η γλώσσα του ενήλικου έχει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ότι το νόημά της δεν είναι απλά μόνο άγνωστο στο παιδί αλλά έχει κάτι το περισσότερο, δηλαδή το ότι το εν λόγω νόημα αγνοείται και από τον ίδιο τον ενήλικο καθώς εκπορεύεται από το ασυνείδητό του.

Στο πλαίσιο αυτής της «άνισης» συνάντησης ενήλικου-παιδιού, τα μηνύματα, σημαίνοντα σεξουαλικής φύσεως που εκπέμπει ο ενήλικος, θα αποτελέσουν ένα αίνιγμα για το μικρό παιδί. Η συμβολική αυτή ανισότητα ανάμεσα στον ενήλικο και το παιδί συνιστά μια κατάσταση *παθητικότητας* για το τελευταίο, η οποία δεν εντοπίζεται σε μια αδυναμία ενσωμάτωσης της δομής της γλώσσας (ως λεκτικό μέσον), ως διαπροσωπικού συστήματος κωδικοποίησης, αλλά σε μια διάστασή της, που σχετίζεται με την (αν)ικανότητα επεξεργασίας του *νοήματος* των μηνυμάτων, λεκτικών ή όχι, τα οποία στηρίζονται στο ασυνείδητο σεξουαλικό υπόστρωμα. Πρέπει έτσι εδώ να τονιστεί ότι ο J. Laplanche υπάγει στα *αινιγματικά μηνύματα* τόσο λεκτικά όσο και μη λεκτικά μηνύματα, όπως μηνύματα συμπεριφοράς. Τα εν λόγω μηνύματα δημιουργούν μια αίσθηση ανοίκειου (*unheimlich*) στο παιδί που τα προσλαμβάνει, χωρίς να αντιλαμβάνεται το νόημά τους. Πρόκειται για μια *διέγερση χωρίς κατανόηση* που οδηγεί στην απώθηση. Το *αίνιγμα* αυτό καθαυτό αποτελεί σαγήνη κατά τον J. Laplanche, ο οποίος σημειώνει ότι δεν είναι τυχαίο που η σφίγγα είχε πάρει θέση στις πύλες τις Θήβας, πριν να εκτυλιχθεί το δράμα του Οιδίποδα (Laplanche 1987, σ. 126).

Ο J. Laplanche θα μεταφέρει το φροϋδικό μεταφραστικό μοντέλο, που στοιχειοθετεί το ασυνείδητο με βάση την αδυναμία μετάφρασης, στη σχέση ενήλικου-παιδιού. Έτσι θα διατυπώσει τη θεωρία ότι από τα *αινιγματικά μηνύματα* του ενήλικου, τα οποία περιλαμβάνουν ασυνείδητα σεξουαλικά στοιχεία που δημιουργούν στο παιδί ένα ερώτημα του τύπου «τι θέλει από μένα», κάποιο τμήμα θα μεταβληθεί συμβολικά από το παιδί, με την έννοια ότι το τελευταίο θα μπορέσει να το μεταφράσει, ενώ κάποιο άλλο τμήμα θα καταστεί αδύνατο να μεταφραστεί συμβολικά. Η αδυναμία αυτή θα οδηγήσει στην παραμονή ασυνείδητων υπολειμμάτων στον ψυχισμό του παιδιού. Είναι αυτά τα στοιχεία, που κατέστη αδύνατον να μεταφραστούν από το στερούμενο του αντιστοίχου σεξουαλικού κώδικα συμβολικό όργανο του μικρού παιδιού, που θα αποτελέσουν τον πρώτο πυρήνα ασυνείδητου, ονομαζόμενα από τον J. Laplanche *αντικείμενα-πηγές* (*objets-sources*) της ενόρμησης. Η δε διαδικασία εγκαθίδρυσης αυτού του πρώτου πυρήνα ασυνείδητου συνιστά την *πρωταρχική απώθηση*, με την έννοια της εγκατάστασης μιας διχοτόμησης στην αρχική οργάνωση *Εγώ-σώμα*, ανάμεσα στο ασυνείδητο και στο προσυνείδητο-συνείδητο. Η διαίρεση αυτή συντηρείται ενεργειακά από την αντεπένδυση των υπολειμμάτων, τα οποία αποτελούν πηγή εσωτερικής διέγερσης.

Η χρονική στιγμή κατά την οποία λαμβάνει χώρα η πρωταρχική απώθηση, και η οποία συνδέεται με το οντολογικό καθεστώς αυτής της απώθησης, με το «πραγματικό» ή όχι του χαρακτήρα της, εγγράφεται στον ορίζοντα του *πρωταρχικού*. Υπ'αυτή την έννοια δεν πρόκειται ούτε για μια «μυθική» στιγμή, ούτε για μια «συγκεκριμένη» στιγμή που μπορεί να εντοπιστεί με την κλινική παρατήρηση, χωρίς όμως αυτή η διάσταση του πρωταρχικού να υποθηκεύει την πραγματικότητα της πρωταρχικής απώθησης.

Ενεργητικό και παθητικό στοιχείο στη σαγήνη;

Αν στο ορισμό της αποπλάνησης περιλαμβάνεται η *παθητικότητα* (η οποία όπως ήδη ελέχθη αφορά λιγότερο τη συμπεριφορά και περισσότερο τη δυσκολία κατανόησης και διαχείρισης της τραυματικής εισβολής στη σωματοψυχική οντότητα) του σαηνευθέντος/θύματος της αποπλάνησης, ιδωμένο από μια διευρυμένη άποψη το θέμα της *ενεργητικότητας-παθητικότητας* φαίνεται περισσότερο πολύπλοκο.

Στα περισσότερα φροϋδικά κείμενα, όπου περιγράφονται τραυματικές σκηνές αποπλάνησης, φαίνεται τελικά ότι συχνά το θύμα είχε κάτι προκαλέσει. Πέρα από αυτό ότι μπορεί να είχε νοιώσει και κάποια «επιθυμία» ή «ευχαρίστηση». Πρόκειται για κάτι που υποδηλώνει την, τουλάχιστον σε μικρό έως ελάχιστο βαθμό, σύντονη σεξουαλική συμμετοχή, με τη μορφή της ενορμητικής δραστηριοποίησης, του τραυματισθέντος (Φρόυντ 1896a, σ. 58). Εδώ, με αυτόν τον τρόπο, σχετικοποιείται το θέμα της «παθητικότητας», αφού αυτή, ενώ μπορεί να χαρακτηρίσει ενδεχομένως τη συμπεριφορά του σαηνευθέντος/θύματος, ίσως να αντιπροσωπεύει λιγότερο, τουλάχιστον σε κάποιες περιπτώσεις, την εσωτερική στάση και την μη- ή όχι διέγερση ή συμμετοχή του σαηνευθέντος/θύματος. Επ'αυτού, ο J. Laplanche τελικά αναρωτιέται ποιος αποπλανεί ποιον μέσα σε ένα μαϊανδρο αμοιβαίων αλληλεπιδράσεων και ποιος είναι ικανός να διακρίνει με βεβαιότητα από ποια πλευρά ξεκίνησε το σαηνευτικό καθρέφτισμα (Laplanche 1987, σ. 121).

Βεβαίως μπορεί να υπάρξει ο αντίλογος: μήπως η υποτιθέμενη ενεργητικότητα, διέγερση ή συμμετοχή, αφορά μια μετέπειτα αμυντική αντίδραση στην αρχική παθητικότητα, αίσθηση αδυναμίας που είχε βιωθεί με έντονα τραυματικό τρόπο. Μήπως δηλαδή αντιπροσωπεύει ένα είδος εκ των υστέρων διέγερσης ή/και προσπάθειας ενεργητικής διαχείρισης του τραυματισμού, με σκοπό την επεξεργασία του τελευταίου, μέσα από μια διαδικασία ενεργητικής ανάκτησης του ελέγχου της κατάστασης, κατά το πρότυπο των συμπτωμάτων της τραυματικής νεύρωσης; Σε αυτήν την περίπτωση, η κατανόηση φαίνεται να έρχεται στη θέση, να ισοδυναμεί, με την «ενεργητικότητα» και την προσπάθεια ελέγχου, που εκ των υστέρων

κινητοποιούνται. Όμως η ψυχαναλυτική πρακτική και ιδιαιτέρως η ψυχανάλυση παιδιών και εφήβων δεν επιβεβαιώνει, τουλάχιστον σε όλη του την έκταση κάτι τέτοιο, αφού συχνά διαπιστώνεται, πέρα από το σοκ της αποπλάνησης, ότι η διέγερση μπορεί να είναι εξίσου παρούσα από την αρχή. Επίσης, η διέγερση του θύματος συχνά αναδεικνύεται ή συνάγεται εμμέσως, μέσα από την ενοχή η οποία συνοδεύει το συμβάν και η οποία όταν αποκωδικοποιηθεί αναλυτικά συχνά αποδεικνύεται ότι είναι η άλλη όψη, η συνοδός της διέγερσης που προέκυψε κατά τη σκηνή της αποπλάνησης. Η ενοχή ως δείκτης ενεργητικής συμμετοχής σε κάτι, αναγνωρίστηκε από τον Φρόυντ και στην περίπτωση της μελαγχολίας, όπου παρά τον χαρακτήρα της εξωπραγματικής, μερικές φορές παραληρητικής αυτομομφής, που ο μελαγχολικός αποδίδει στον εαυτό του, διαπιστώνεται ότι υπάρχουν πάντοτε ψήγματα, ένας ελάχιστος πυρήνας πραγματικότητας, κάποιας επιθετικότητας, κάποιας κακής πρόθεσης, συχνά ασυνείδητα, που τροφοδοτούν την εν λόγω ενοχή. Οι εν λόγω διαπιστώσεις βεβαίως δεν αναιρούν το τότε μπορεί να διαπιστωθεί και μια εκ των υστέρων ενεργητική, αμυντική ψυχική αντίδραση απέναντι στον τραυματισμό, ως προσπάθεια να ανακτηθεί εκ των υστέρων ο ψυχικό έλεγχος.

Το θέμα κάποιας, από την αρχή, «ενεργητικής» στάσης ή ανταπόκρισης από την πλευρά του αποπλανώμενου βρίσκει ίσως τις ρίζες του ήδη στα πρώτα δείγματα γραφής του Φρόυντ επί του θέματος. Έτσι από τις πρώτες φροϋδικές αναφορές για την αποπλάνηση, η κατανόηση του τραυματισμού με βάση την ιδέα της *διέγερσης χωρίς κατανόηση*, η οποία λαμβάνει χώρα στο θύμα της αποπλάνησης κατά τη διάρκεια της πρώτης επαφής με το εξωτερικό τραυματικό και η οποία σημαίνει ότι το θύμα κάτι ξέρει με κάποιο τρόπο αλλά πρέπει να το βρει αυτό που ξέρει, παραπέμπει στη διαπίστωση ότι ο τραυματιζόμενος, ο σαγηνευόμενος ή αποπλανώμενος δεν είναι τελείως ανυποψίαστος. Το τραυματικό (ήδη το πρώτο ίχνος, όχι αυτό το οποίο θα έρθει αργότερα και θα κινητοποιήσει εκ των υστέρων τον τραυματισμό) το οποίο προσλαμβάνει δεν είναι μια απλή αντιληπτική εικόνα. Ο Φρόυντ θεώρησε ήδη ότι η πρώτη εγγραφή στον ψυχισμό η οποία θα δημιουργήσει αργότερα τον τραυματισμό δεν είναι ένα απλό αντιληπτικό ίχνος, και θα λέγαμε γιατί να κρατήσει η μνήμη ένα αντιληπτικό ίχνος, από τον άπειρο αριθμό αντιληπτικών ερεθισμάτων που δέχεται ένας ψυχισμός κάθε στιγμή. Το πρώτο ίχνος είναι ένα *σημείο αντίληψης* με την έννοια του *σημαίνοντος αντίληψης* (*Wahrnehmungszeichen*), δηλαδή ένα αντιληπτικό σημείο το οποίο ο ψυχισμός έβαλε τον κόπο για να μετατρέψει σε στοιχειώδες σημαίνον, αλλιώς, για να το κωδικοποιήσει στοιχειωδώς. Γιατί; Προφανώς γιατί κάτι του έλεγε ψυχικά αν και ήταν απρόσιτο σε μια ικανοποιητική κατανόηση. Εδώ ίσως η κατανόηση την οποία μας προσφέρει η P. Greenacre λαμβάνει όλη τη σημασία της αφού αναγνωρίζει την πολύ πρώιμη δυνατότητα όλων των

ερωτογενών ζωνών, βλέπε όλων των σταδίων οργάνωσης, να υφίστανται εν δυνάμει.

Έτσι, η Phyllis Greenacre κάνει την κλινική διαπίστωση ότι υπάρχει μεγάλη αλληλοεπικάλυψη ανάμεσα στις διάφορες φάσεις της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης και οδηγείται στην ενδιαφέρουσα ιδέα ότι ήδη από το δεύτερο εξάμηνο ζωής όλες οι ερωτογενείς ζώνες είναι ήδη σε θέση, λιγότερο ή περισσότερο, να ανταποκριθούν σε αντίστοιχα ερεθίσματα, με ειδικό κάθε φορά τρόπο και σε διαφορετική ένταση. Θεωρεί ότι απλώς σε κάποια χρονική ή δομική φάση της σεξουαλικής εξέλιξης κάποια ερωτογενής ζώνη βρίσκεται στην κορυφή της σεξουαλικής δραστηριότητας (peak) και τα αντίστοιχα ερεθίσματα μπορούν να συντονιστούν με αυτήν. Αν αυτός ο συντονισμός με ερεθίσματα υψηλότερου επιπέδου από την υπάρχουσα φάση ωρίμανσης υπάρχει αλλά υπολείπεται σε μικρό βαθμό, τότε θα ωθηθεί ο ψυχισμός σε μια πιο γρήγορη σεξουαλική ωρίμανση. Αν η απόσταση όμως ανάμεσα στο ερέθισμα και τη φάση είναι μεγάλη ή αν υπάρχουν επαναλαμβανόμενα μεγάλης διάρκειας μη σύντονα ερεθίσματα, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε ένα είδος «σύγχυσης» και σε μετέπειτα ψυχικές διαταραχές (1954, 20-22). Μια γενική πάντως αρχή είναι ότι όταν υπάρχει κάποιου είδους αναντιστοιχία ανάμεσα στο είδος του ερεθίσματος και στην επικρατούσα φάση εξέλιξης η γενική αντίδραση είναι ένα μίγμα ειδικών αντιδράσεων, ανάμεσα στις οποίες κάποιες σχετίζονται με την επικρατούσα φάση εξέλιξης και κάποιες με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ερεθίσματος.

Η όλη αυτή προσέγγιση τείνει, σε έναν άλλο ορίζοντα, πέραν του φαινομενολογικού, να αναγνωρίσει ένα είδος ισορροπίας ανάμεσα στον αποπλανητή και τον αποπλανώμενο, αναδεικνύοντας κάποιον ενεργητικό ρόλο στον αποπλανώμενο αλλά, κατ'αυτόν τον τρόπο μειώνοντας και την ενεργητική συμβολή του αποπλανητή. Σε μια άλλη αλλά παράλληλη διάσταση, ο J. Baudrillard, μετα-μοντέρνος και μετα-στρουκτουραλιστής φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, με έντονες ψυχαναλυτικές επιρροές, στο βιβλίο του *Περί σαγήνης*, προσεγγίζοντας τις φαινομενολογικές όψεις της σαγήνης, οδηγείται να υποστηρίξει ότι ο σαγηνευτής ουσιαστικά δεν βρίσκεται σε μια πραγματικά ενεργητική θέση, την οποία έχει ουσιαστικά επιλέξει, απέναντι στον σαγηνευόμενο. Γράφει ότι στο βάθος δεν υπάρχει κάποια στρατηγική σαγήνης εκ μέρους του σαγηνευτή και με αυτήν την έννοια αυτός δεν δικαιούται να υπερηφανευθεί ότι είναι ο ήρωας μιας ερωτικής κατάκτησης, παρά τη εξωτερική εικόνα η οποία μπορεί να επιβληθεί. Ο σαγηνευτής είναι απλά ένα κομμάτι μιας διαδικασίας που τον ξεπερνά, μιας τελετουργίας υπεράνω του υποκειμένου, στο πλαίσιο της οποίας η πράξη σαγήνης είναι μόνο ένας ασυνείδητος αντικατοπτρισμός ανάμεσα στον σαγηνευτή και στον «σαγηνευόμενο». Εξάλλου και το θύμα της σαγήνης δεν είναι τελείως αθώο, αφού συνιστά - από το γεγονός ότι αντιπροσωπεύει ένα επιθυμητό αντικείμενο σαγήνης - μια πρόκληση για τον σαγηνευτή. Οι χειρισμοί του

σαγηνευτή δεν είναι παρά η αντανάκλαση της σαγηνευτικής φύσης του «θύματος» της σαγήνης. Εδώ ο J. Baudrillard αναφέρει τον Φρόυντ για να πει ότι τα όπλα του σαγηνευτή είναι αυτά της νεαρής κοπέλας που θέλει να σαγηνεύσει, τα οποία τα στρέφει εναντίον της. Είναι όπως έκανε ο Περσέας με την ασπίδα του, με την οποία καθρέπτισε τη μορφή της Μέδουσας και με αυτό τον τρόπο την καθήλωσε (πέτρωσε) και μετά της έκοψε το κεφάλι για να μπορέσει στη συνέχεια να το χρησιμοποιήσει αυτός πλέον ως όπλο (Baudrillard 1988, σ. 136-140).

Εδώ, ταυτοχρόνως, έχουμε την ευκαιρία να φωτιστεί η θέση του αποπλανητή, με έναν ιδιαίτερο τρόπο, αυτόν που αφορά την υποτιθέμενη κινητήρια δράση του, με την καλή και την κακή έννοια, της σαγηνευτικής/αποπλανητικής πράξης του. Χωρίς να αμφισβητείται η ύπαρξη, στο ψυχισμό του αποπλανητή, μιας εσωτερικής ψυχικής δυναμικής, «διστραμμένης» γράφει ο Φρόυντ, αποτέλεσμα ιδίων καθηλώσεων και αμυντικών μηχανισμών, αναδεικνύεται εδώ ότι αυτό που κυρίως αυτός κάνει είναι να καθρεφτίσει συμπληρωματικά, αυτό που ένα μέρος του σαγηνευόμενου αναζητά ή θα μπορούσε να αναζητά, να υποδυθεί ψυχικές στάσεις και μορφές που θα «ξεγελάσουν» τον αποπλανώμενο ή, καλύτερα, που θα δώσουν στον τελευταίο αυτό που ένα μέρος του εαυτού του αναζητά στο βάθος, με τη μορφή του προσχήματος ότι ξεγελάστηκε. Έτσι ο Δίας χρειάζεται να μεταμορφωθεί σε ταύρο, σε κύκνο σε χρυσή βροχή, σε θεά του άλλου φύλου (Άρτεμι), και σε πολλά άλλα για να «ξεγελάσει», κάθε φορά με ιδιαίτερο, προσωπικό τρόπο, τις κόρες-«θύματά» του ή καλύτερα για να γίνει δυνατό να τις πλησιάσει και να τους δώσει το άλλοθι ότι δεν το ήξεραν.

Ταυτοχρόνως, εδώ, το όλο σχήμα μπορεί να φέρει στο μυαλό μας, και να συνδέσουμε με τα προλεγόμενα, τη διατυπωμένη ψυχαναλυτική διαπίστωση ότι η σαγήνη αφορά μιαν αναγκαία φαντασίωση του παιδιού που πρέπει να επενδυθεί από μια πραγματικότητα, να υποδυθεί μια πραγματικότητα. Με αυτήν την έννοια, και ο σαγηνευτής και ο σαγηνευμένος έχουν, ερήμην τους, να υποδυθούν «αναγκαστικά» κάποιους ρόλους, συμπληρωματικούς μεταξύ τους, για να φέρουν σε πέρας ένα σενάριο σαγήνης που συγκροτεί μιαν πρωταρχική φαντασίωση που είναι απαραίτητο στοιχείο της συμβολικο-κοινωνικής δομής που μας διατρέχει. Ο δε σαγηνευτής, υποτιθέμενος ενεργητικός κατακτητής, μέρος όμως τελικά ενός αναπόφευκτου σεναρίου σαγήνης/αποπλάνησης, η οποία τον ξεπερνά, μπορεί μάλιστα τελικά να οδηγηθεί, μέσα από τις δικές του πράξεις, στην απώλειά του ίδιου του εαυτού. Έτσι, ο *Don Giovanni*, εκδοχή του *Don Juan* στην ομώνυμη όπερα του Μότσαρτ, κάνει ό,τι χρειάζεται όχι μόνο για να σαγηνεύσει τα θύματά του αλλά και για να προκαλέσει τη μοίρα του, και οδηγείται να κατακρημνισθεί στην άβυσσο που του επιφυλάσσει ο *Commandant*, τιμωρός φύλακας του νόμου που έρχεται από το υπερπέραν.

Σαγήνη ή Αποπλάνηση

Έτσι προκύπτουν διάφορα ερωτήματα. Τι συνιστά η φαντασιωτική εικονοποίηση της σαγήνης, όταν αυτή η εικονοποίηση υφίσταται ή καθώς προκύπτει μέσα από τη θεραπεία; Οργανωτικό σχήμα ή/και τραυματική δομή; Τίθεται το θέμα σχέσης πραγματικότητας και φαντασιωτικής κατασκευής; Τίθεται το θέμα αν συνιστά ένα ισοδύναμο *ανάμνησης προκάλυμμα*, δηλαδή συμβιβαστικό σχηματισμό που περιέχει ταυτοχρόνως απωθημένα στοιχεία και άμυνα;

Ο Φρόυντ, μέσα στο μεγάλο κομμάτι του έργου του που αφιερώνει στην τραυματική μορφή της σαγήνης, στην οποία ενδείκνυται ίσως να αποδοθεί στα ελληνικά η ονομασία *αποπλάνηση*, αναγνωρίζει εμμέσως, σε κάποια ελάχιστα μόνο σημεία, ότι η αποπλάνηση μπορεί να έχει ως θετική επίπτωση «να ξυπνήσει τη σεξουαλική ζωή του παιδιού» (Φρόυντ 1905, σ. 190-1). Με αυτήν την έννοια, η σαγήνη, κάποιας μορφής σαγήνη που δεν καθίσταται τραυματική - αν και τα εν λόγω όρια δεν είναι ευδιάκριτα - φαίνεται να συνιστά μια «φυσιολογική», ευκαταία λιβιδινική ενεργοποίηση και ένα ψυχικό οργανωτή για το ανώριμο ψυχικά παιδί, και αυτό όχι μόνο στο γενετήσιο αλλά και στα υπόλοιπα στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, με την προϋπόθεση ότι είναι σύμφωνη με την αντίστοιχη φάση ανάπτυξης.

Εξάλλου, σύμφωνα με τη φροϋδική θεωρία, είναι η σαγήνη, ως συναισθηματική στάση και ως διαπροσωπική συναλλαγή, που επέτρεψε τη *στήριξη*, δηλαδή την ανάδυση της σεξουαλικότητας (*ενόρμηση ζωής και ενόρμηση θανάτου* μαζί, σύμφωνα με τη δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων) από την αυτοσυντήρηση. Στη συνέχεια, είναι σαν η αναδυθείσα σεξουαλικότητα, μέσα από τις εγκατασταθείσες πηγές ενόρμησης, να τροφοδοτεί τη διαδικασία της σαγήνης, με την ευρύτερη έννοια του όρου, στη συνάντηση με επόμενα λιβιδινικά αντικείμενα. Έτσι η «σαγήνη» της μητέρας απέναντι στο νεογέννητο, όπως και του οιδιποδειακού γονέα απέναντι στο μεγαλύτερο παιδί μπορεί να ενεργοποιήσουν λιβιδινικά το παιδί, με δημιουργικές επιπτώσεις τόσο στις ενδοψυχικές διαδικασίες όσο και στο διϋποκειμενικό διαμείβεσθαι.

Προς την ίδια κατεύθυνση, ψυχικά δομικής χρησιμότητας της σαγήνης, κινείται και η αναγνώριση ότι η σαγήνη εντάσσεται, καθώς ήδη ελέχθη, όπως και η πρωταρχική σκηνή και ο ευνουχισμός, στις πρωταρχικές φαντασιώσεις, σε τυπικές δηλαδή φαντασιωτικές δομές οι οποίες οργανώνουν τη φαντασιωτική δομή του ατόμου, ανεξάρτητα από τις προσωπικές του εμπειρίες, με βάση κατασκευές που προέρχονται από την φυλογένεση (Φρόυντ 1915b, σ. 269, 1918, σ. 97). Στο πλαίσιο αυτής της προοπτικής η σαγήνη συνιστά μια

φαντασιωτική δομή η οποία έχει τη χρησιμότητα να οργανώνει την φαντασιωτική ζωή του ατόμου, συμπυκνώνοντας την ενορμητική δυναμική με τις ψυχικές άμυνες που κρίνονται από το *Εγώ* απαραίτητες και ορθώνονται απέναντί της.

Η ψυχικά δημιουργική συνεισφορά της σαγήνης είναι μια διάσταση της η οποία τείνει να αναδειχθεί στο πλαίσιο μιας σύγχρονης ψυχαναλυτικής οπτικής. Και αυτό, όπως τα καταγράφει και ο J. Laplanche (1987, σ. 103), σε δύο πεδία. Πρώτον, αυτό του παιδικού ψυχισμού και της ανάπτυξής του μέσα από τη «διεγερτική» (αλλά όχι τραυματική) σαγηνευτική επίδραση του ενηλίκου επάνω του, και, δεύτερον, αυτόν της αναλυτικής διαδικασίας. Αυτή η δημιουργική συνεισφορά μπορεί να υπάρξει όταν η σαγήνη, όπως ήδη ελέχθη, έχει τέτοια χαρακτηριστικά που να μη την καθιστούν τραυματική για τον ψυχισμό. Υπό μια έννοια είναι όταν η σαγήνη δεν γίνεται αποπλάνηση, με την έννοια της εκτροπής, λόγω εξωτερικού σεξουαλικού «κατακλυσμού,» από κάποια προσωπική πορεία σεξουαλικής ολοκλήρωσης.

Στην ίδια γραμμή σκέψης ο D.W. Winnicott, στο πλαίσιο της δικής του θεωρητικής προσέγγισης, θα επικεντρωθεί στον ενδεχόμενο τραυματικό χαρακτήρα που μπορεί να εμπεριέχει η ενορμητική ικανοποίηση, που παρέχεται από ένα εξωτερικό παράγοντα σαγήνης, όταν αυτή δεν είναι σύντονη με το *Εγώ*. Σε αυτήν την περίπτωση η σαγήνη γίνεται τραυματική, καθώς ισοδυναμεί με ένα είδος «εκμετάλλευσης» της ενόρμησης από έναν εξωτερικό παράγοντα, που οδηγεί στη διάρρηξη της συνέχειας του *Εγώ* και στην εκμηδένιση της αίσθησης αυτόνομης ύπαρξης του ατόμου (Winnicott 1960, σ. 52, 1971, σ. 591).

Σε κάθε περίπτωση όμως, μπορεί να συναχθεί ότι η σαγήνη, και στην πιο δημιουργική εκδοχή της, δεν μπορεί παρά να περιέχει κάποια στοιχεία, λιγότερα ή περισσότερα, αποπλάνησης, και αυτό διότι ο άλλος, ο σαγηνευτής άλλος, σε κάθε περίπτωση είναι αδύνατον, εκ της θέσεώς του, να μην έχει κάποιου είδους καθοριστική συμβολή στη σεξουαλική πορεία του σαγηνευθέντος, και με αυτήν την έννοια η σαγηνευτική επίδρασή του δεν μπορεί παρά να ευνοεί κάποιου βαθμού εκτροπή στον ψυχισμό του σαγηνευθέντος.

Η σαγήνη, παρότι έχει συνδεθεί με το γενετήσιο, τοποθετείται πέρα από το γενετήσιο, συνδεόμενη με όλους τους τύπους αντικειμενοτρόπων σχέσεων, αλλά επίσης συνδεόμενη και με τη γέννηση των αντικειμενοτρόπων σχέσεων στη φάση της οριακής αντικειμενοτρόπου σχέσης που συνιστά η ναρκισσιστική.

Στη φαινομενολογία της καθημερινής ζωής, η σαγήνη, στη δημιουργική της εκδοχή, φαίνεται να αντιπροσωπεύει μian «εισαγωγή», μian είσοδο μέσω της

διέγερσης, 'ένα είδος προπομπού, νέων αντικειμενοτρόπων σχέσεων και οργάνωσης του *Εγώ*, υπό έλευση, που αποδιοργανώνει τα προηγούμενα χαρακτηριστικά και το καθεστώς της σχέσης *Εγώ-Αντικείμενο*.

Βεβαίως, και εδώ ακριβώς πρέπει να ανοίξει μια παρένθεση, οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι η σαγήνη δεν εντάσσεται πάντα στο πλαίσιο μιας δημιουργικής ψυχικής δυναμικής (και δεν εννοούμε εδώ την περίπτωση της αποπλάνησης η οποία εξ'ορισμού έχει ένα τραυματικό χαρακτήρα). Πιο συγκεκριμένα, ακριβώς επειδή η σαγήνη αποτελεί μια ψυχο-συναισθηματική διέγερση, η οποία συνεπάγεται μια δομική ψυχική αποδιοργάνωση και «απελευθερωτική» αναστολή ή παράκαμψη των απαιτήσεων των προηγούμενων τύπων αντικειμενοτρόπων σχέσεων, μια ενδεχόμενη επαναλαμβανόμενη, εγκατεστημένη με σταθερό τρόπο, ψυχική λειτουργία σαγήνης μπορεί να συνιστά όχι προπομπό δημιουργικής ψυχικής μετάβασης αλλά *αμυντικό περιοριστικό μηχανισμό*, ο οποίος υποδηλώνει καθηλώσεις και αδυναμία του *Εγώ* στην εξέλιξή του.

Στη δημιουργική της εκδοχή τώρα, η σαγήνη μπορεί να εκδηλωθεί σε διάφορα ψυχικά περάσματα, όχι μόνο σε αυτά που αφορούν τα κλασσικά αναγνωρισμένα ψυχαναλυτικά στάδια αλλά και στο εσωτερικό αυτών, στο πλαίσιο λεπτότερων ψυχικών μετακινήσεων και «ανακαλύψεων» εξωτερικών αντικειμένων, τα οποία παρουσιάζουν το ενδιαφέρον να περιέχουν κάποιο καινούργιο στοιχείο και κάποια ιδιαιτερότητα, ικανά να συναντήσουν και να ανταποκριθούν σε κάποιο σημείο του συγκεκριμένου φάσματος των μη μορφοποιημένων ακόμη εσωτερικών προσδοκιών, οι οποίες όμως είναι κοντά στο να έρθουν στην επιφάνεια. Μπορεί να αναφερθεί, πολύ σχηματικά, η γκάμα «σαγηνευτικών» προσώπων, που αν και έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά έχουν και διαφορές και «γοητευτικές» ιδιαιτερότητες, που μπορούν να ενδιαφέρουν κάποιον έφηβο στην είσοδό του στη γενετήσια αυτονόμηση, όπως θα μπορούσε να αναφερθεί ενδεικτικά και η ποικιλία πνευματικών ενδιαφερόντων που θα μπορούσαν να σαγηνεύσουν διαδοχικά το άτομο με τάση για μετουσιωτικού τύπου επενδύσεις.

Συνδεδεμένο με την προοπτική της δημιουργικής σαγήνης είναι το γεγονός ότι, όπως ήδη ελέχθη, το χρονικά τελευταίο έργο του Φρόυντ αποδεσμεύεται από το ψυχοπαθολογικό και εισάγει την καθημερινότητα της επαφής μητέρας-παιδιού, ως παράγοντα μη σκόπιμης, μη συνειδητής αποπλάνησης. Η συνάντηση του παιδιού με το σεξουαλικό ασυνείδητο του ενηλίκου, εκτός του ότι μπορεί να είναι τραυματική, μπορεί να είναι καθοριστική, με ένα θετικό, δομικό τρόπο για το μικρό παιδί, με την έννοια ότι θα εγκαθιδρύσει μέσα του τον πρώτο πυρήνα σεξουαλικού ασυνείδητου, στη συνέχεια της πρωταρχικής απώθησης, κάτι το οποίο θα σημάνει και την εμφύτευση της ενόρμησης. Πρέπει να σημειωθεί ότι η διαδικασία της μερικής μετάφρασης και της μερικής απώθησης συνιστά, εκτός από εσωτερική διαίρεση ή μάλλον εξ'αίτιας αυτής,

και δόμηση του ψυχικού οργάνου, με την έννοια ότι η πρωταρχική απώθηση αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ψυχική συγκρότηση.

Με άλλα λόγια, η θετική επίδραση της δημιουργικής σαγήνης, με την έννοια της προώθησης των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, ισοδυναμεί με θετικές επιπτώσεις στο επίπεδο της οργάνωσης και του περιεχομένου του *Εγώ*. Επ'αυτού πρέπει να σημειώσουμε το ενδιαφέρον του J. Laplanche, στο πλαίσιο της θεωρίας του για την γενικευμένη αποπλάνηση, όσον αφορά στη θέση του *Εγώ* στο πλαίσιο της ανθρώπινης σωματο-ψυχικής οντότητας. Έτσι, ο J. Laplanche είχε από νωρίς στρέψει την προσοχή του στις δύο χρήσεις που επεφύλασσε ο Φρόυντ στην έννοια του *Εγώ*. Ο όρος, στα κείμενα του Φρόυντ, άλλοτε αντιπροσωπεύει το σύνολο του οργανισμού, ως μεταφορική εικόνα του όλου, ενώ άλλοτε αντιστοιχεί σε ένα εσωτερικό στον οργανισμό υποσύστημα, ως μετωνυμικό παράγωγο επιφορτισμένο με κάποιες λειτουργίες. Η δεύτερη χρήση θα οδηγήσει και στη θέση του *Εγώ* ως συστήματος του ψυχικού οργάνου, μαζί με το *Αυτό* και το *Υπερεγώ*, στο πλαίσιο της δεύτερης τοπικής θεωρίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει την εγκατάλειψη από τον Φρόυντ της πρώτης χρήσης.

Ο Φρόυντ, περιγράφοντας τη διαδικασία εμφάνισης του *Εγώ* κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής εξέλιξης, γράφει το 1923 ότι σε μια πρώτη φάση το *Εγώ* δεν υφίσταται ως σύστημα αλλά ταυτίζεται με το άτομο στο σύνολό του και ιδιαίτερα με την περιφέρειά του, ως *Εγώ-σώμα*. Θα αποδώσει δε τον σχηματισμό του *Εγώ-σύστημα* στην επίδραση του εξωτερικού κόσμου στην επιφάνεια του *Αυτό*, χωρίς να διευκρινίσει με σαφήνεια τον τρόπο άρθρωσης των δύο αυτών όψεων του *Εγώ*.

Ο J. Laplanche θα συνδέσει την ανάδυση του *Εγώ-σύστημα* με την πρωταρχική απώθηση, δηλαδή με την εγκαθίδρυση του *αντικειμένου-πηγή* της ενόρμησης στο εσωτερικό του *Εγώ-άτομο*.

Έτσι δέχεται ότι στη φάση του *Εγώ-σώμα* το αιγυματικό μήνυμα θα αγγίξει την περιφέρεια της αδιαφοροποίητης σωματοψυχικής ενότητας. Η πρωταρχική απώθηση, που περιλαμβάνει την μετατροπή του αιγυματικού μηνύματος σε *αντικείμενο-πηγή* της ενόρμησης, θα συμπέσει με τη διαφοροποίηση του *Εγώ-σύστημα* στο εσωτερικό του *Εγώ-άτομο*. Έτσι το αντικείμενο-πηγή της ενόρμησης θα βρεθεί στο εσωτερικό του *Εγώ-άτομο* αλλά στην περιφέρεια του *Εγώ-σύστημα*.

Η σαγήνη στην αναλυτική σχέση

Η αναλυτική θέση είναι μια άλλη κατάσταση που περιλαμβάνει τη δυναμική αποκωδικοποίησης ενός αιγύματος, αυτού που ο αναλυτής αντιπροσωπεύει

για τον αναλυόμενο-αναλύοντα (το δεύτερο σκέλος δηλώνει τη ενεργητική στάση του ασθενούς απέναντι στην θεραπεία του που εδώ πρέπει να τονιστεί). Σε αυτή τη συνθήκη προφανώς έγκειται και η δυνατότητα ψυχικής αναθεμελίωσης του ατόμου, δηλαδή θεραπείας, που παρέχει το πλαίσιο της ψυχαναλυτικής προσέγγισης,

Η προσπάθεια νοηματοδότησης του μηνύματος του άλλου, του αναλυτή αποτελεί για τον αναλυόμενο επαναφορά σε μια θέση *παθητικότητας* όσον αφορά τη (μη) κατανόηση και τον (μη) έλεγχο επί των μηνυμάτων που διακινούνται στο πλαίσιο της αναλυτικής σχέσης και επί αυτών που φαντάζεται και προβάλλει στην σκέψη τού αναλυτή. Αυτό ταυτοχρόνως τον αναγκάζει να μετακινηθεί από μια θέση *ναρκισσιστικής αυτάρκειας, αυτό-σαγηνευτικού* χαρακτήρα, που συνιστά μακρινό, αμυντικό τώρα πια αντίλαλο της ναρκισσιστικής πληρότητας της πρώτης φάσης της σεξουαλικής εξέλιξης, η οποία βρήκε τη συνέχειά της στον «αυτόνομο» ατομικιστή σύγχρονο ενήλικο άνθρωπο.

Ο J. Laplanche θεωρεί ότι βρίσκουμε στην αναλυτική συνθήκη όλα τα συστατικά της *πρωταρχικής θέσης*, με την έννοια της επανεγκατάστασης μιας ασυμμετρίας ανάμεσα στους δύο πρωταγωνιστές, και, κατ'αυτόν τον τρόπο, της επαναδραστηριοποίησης της *πρωταρχικής σαγήνης*, κάτι το οποίο θα επέτρεπε την επαναθεμελίωση του υποκειμένου (Laplanche 1979-1980). Επ'αυτού του σημείου, ίσως μπορούμε να πούμε ότι οι καταβολές της φροϋδικής ψυχαναλυτικής πρακτικής, με τη μορφή της *υποβολής*, μέσω της ύπνωσης, φαίνεται να έχουν αφήσει ανεξίτηλα τα ίχνη τους στην ψυχαναλυτική πρακτική, με την έννοια ότι έθεσαν στα θεμέλια της αναλυτικής συνθήκης τη συναλλαγή του αναλυομένου με μίαν απρόσιτη «αυθεντία» του αναλυτή.

Η αναλυτική συνθήκη συνιστά μια κατάσταση πρωταρχικής σαγήνης με βάση το *αίνιγμα*. Πρέπει εδώ να τονιστεί ότι το αναλυτικό πλαίσιο δεν προορίζεται (σύμφωνα με τη δομή της θεραπευτικής σχέσης που ευνοεί και όχι όσον αφορά τις επαναλήψεις που θα εκδηλωθούν στο πλαίσιο της μεταβίβασης) για να προάγει τη σαγήνη, δηλαδή δεν πρέπει να αντιπροσωπεύει η να υπονοεί μια σαγηνευτική αναλυτική στάση, στα πρότυπα της πρώιμης σαγήνης που δέχθηκε ή υπέστη το παιδί από τη φροντίζουσα μητέρα, η οποία εμμέσως έδινε έτσι έκφραση και στο σεξουαλικό της ασυνείδητο. Ούτε στα πρότυπα, φυσικά, της τραυματικής αποπλάνησης, αν αυτή έχει λάβει χώρα σε κάποια φάση της παιδικής ηλικίας του αναλυομένου. Και στις δύο περιπτώσεις, ενδεχόμενης ενεργούς σαγηνευτικής στάσης εκ μέρους του αναλυτή, θα επρόκειτο για τραυματικές επαναλήψεις που επιβεβαιώνουν την καθήλωση και την ενισχύουν, δεσμεύοντας τις ψυχικές επενδύσεις του αναλυομένου, μην αφήνοντας χώρο στην αναζήτηση της κατανόησης, με το δεδομένο ότι, όπως διαπιστώνεται στην ψυχαναλυτική κλινική και καταγράφεται στην αντίστοιχη

βιβλιογραφία, όπου υπάρχει ενεργός σαγήνη, με λόγια ή/και πράξεις, το νόημα αποκλείεται ή συμπιέζεται. Σε κάθε περίπτωση, και αυτό αποτελεί μια μικρή δομική ασφαλιστική δικλείδα, το μέσον έκφρασης και επικοινωνίας της αναλυτικής συνθήκης είναι εξ ορισμού ο λόγος και όχι οι πράξεις. Πέρα όμως και από αυτό, στο εσωτερικό του αναλυτικού λόγου πρέπει να απουσιάζει η σαγηνευτική πρόθεση εκ μέρους του αναλυτή, με την έννοια της συνειδητής ή ασυνείδητης διακίνησης της σεξουαλικότητας του με αντικείμενο τον αναλυόμενο. Αν η συνειδητή πρόθεση σαγήνης από έναν αναλυτή θεωρείται αυτονόητο ότι πρέπει να αποκλειστεί από κάποιον που φέρει αυτή την ιδιότητα, η ασυνείδητη πρόθεση σαγήνης είναι ένα πιο λεπτό ζήτημα το οποίο άπτεται της αντιμεταβίβασης. Ο Φρόυντ, εμφανώς επιφυλακτικός απέναντι στην ασυνείδητη δυναμική του θεραπευτή γενικότερα, είχε φτάσει να πει, με ένα ριζικό τρόπο, μιλώντας για την αντιμεταβίβαση, ότι «αυτό που δίνουμε στον ασθενή δεν πρέπει ποτέ να είναι ένα αυθόρμητο συναίσθημα, αλλά κάτι που πρέπει πάντοτε να εκφράζεται συνειδητά. Κάτω από ορισμένες συνθήκες, πρέπει να δώσουμε πολλά αλλά ποτέ κάτι που προέρχεται κατευθείαν από το ασυνείδητο» (Freud-Binswanger 1995, 20/2/1913). Στη συνέχεια του Φρόυντ βεβαίως η κατανόηση και η χρήση της αντιμεταβίβασης προς όφελος της θεραπείας ισοδυναμεί τόσο με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στο ασυνείδητο του αναλυτή όσο και με αναλυτική εγρήγορση για την αναγνώριση των ενδεχόμενων εκτροπών της ασυνείδητης έκφρασης του αναλυτή, ανάμεσα στις οποίες τοποθετείται και η σαγηνευτική πρόθεση.

Αυτό όμως που είναι ουσιαστικό για τη θεραπεία είναι η ανάδειξη και η συντήρηση του αινίγματος, και της σαγήνης του αινίγματος, με μια μορφή καθαρή και ουσιαστική, περισσότερο και από αυτήν της σαγήνης της παιδικής ηλικίας (η οποία μετέφερε και το σεξουαλικό ασυνείδητο του ενήλικου), με τον σκοπό αυτή τη φορά να επανεκκινηθεί η διαδικασία κατανόησης, μια δηλαδή διαδικασία νέας μετάφρασης των τραυματικών υπολειμμάτων. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την άρνηση του αναλυτή να ξέρει (απέναντι στον αναλυόμενο αλλά και απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό), σε αντίθεση με την πίστη και την προσδοκία του ασθενούς ότι ο αναλυτής του ξέρει. Είναι αυτή η άρνηση του αναλυτή που συνιστά την κινητήρια δύναμη της ανάλυσης και ωθεί τον αναλυόμενο-αναλύοντα προς την κατανόηση, όπως είχε ωθηθεί και το παιδί σε μια θεωρητική δραστηριότητα όταν προέκυπταν τα αινίγματα της ζωής, όπως αυτά που αφορούν τη γέννηση ενός παιδιού, τη διαφορά των φύλων και άλλα. Ο Φρόυντ είχε γράψει το 1915: «διατηρώντας τις ανάγκες και τις προσδοκίες [εννοεί αναπάντητες από την πλευρά του αναλυτή] η ψυχαναλυτική θεραπεία ωθεί στην ψυχική εργασία και την αλλαγή».

Όμως, κάποιου είδους σαγήνη του αναλυτή επί του αναλυομένου, μπορεί να εντάσσεται σε μια, στα όρια του συνειδητού, προσπάθεια του πρώτου να «θεμελιώσει» το αναλυτικό πλαίσιο, με κίνδυνο όμως τελικά να το καταργήσει. Ο Φρόυντ ήδη, παρά τις θεωρητικές παραινέσεις του για «ουδετερότητα»,

που διατυπώνει στο πλαίσιο των κειμένων του για την τεχνική της ψυχανάλυσης (κυρίως την περίοδο 1904-1918), σε γράμμα του στις 28 Μαΐου 1922 προς τον Edoardo Weiss, τον συμβουλεύει σχετικά με έναν ασθενή του: «να αφιερωθείτε αποκλειστικά στην κατάκτηση του ασθενούς σας» (Φρόυντ 1922, σ. 56).

Βεβαίως, ο Φρόυντ, μιλώντας για ουδετερότητα στα κείμενά του για την τεχνική της ψυχανάλυσης, αναφερόταν σε νευρωτικούς ασθενείς, παρότι στην ψυχαναλυτική του πράξη φαίνεται ότι συμπεριέλαβε οριακούς, όπως για παράδειγμα ο *Άνθρωπος με τους λύκους*, η και καθαρά ψυχωτικούς ασθενείς, όπως αποδεικνύεται από την αλληλογραφία του αλλά και από τα κείμενά του, όπου δείχνει να έχει δει ψυχωτικούς ασθενείς και να έχει άποψη για τις «ναρκισσιστικές νευρώσεις». Αν μείνουμε όμως στο ότι ο Φρόυντ φαίνεται να προορίζει το θεωρητικό-κλινικό μοντέλο, που συνιστά η φροϋδική ψυχανάλυση, για τους νευρωτικούς ασθενείς, και καθώς γράφει, ήδη για το εσωτερικό των νευρώσεων, ότι «η ψυχαναλυτική τεχνική δεν είναι η ίδια για κάθε μορφή νεύρωσης» (Φρόυντ 1908-10, σ. 432), εγείρονται φυσικά ερωτήματα (οι ασχολούμενοι θεραπευτικά με οριακούς ή και ψυχωτικούς ασθενείς το γνωρίζουν καλύτερα) σχετικά με τεχνικές διαφοροποιήσεις της ψυχαναλυτικής πρακτικής και στον τομέα αυτού που σχετίζεται με τη σαγήνη. Σε ασθενείς με πρώιμες κατηλώσεις, και κυρίως με δυσκολίες αντικειμενότροπου επένδυσης, εξαιτίας ναρκισσιστικών κατηλώσεων, καθώς η αναλυτική θεραπεία ισοδυναμεί με την επανεγκαθίδρυση της πρωταρχικής σαγήνης, αυτή η τελευταία μπορεί να ευνοήσει, εκτός των άλλων, υπό προϋποθέσεις, την ενεργοποίηση του σεξουαλικού και τη συνακόλουθη λιβιδινική επένδυση διαστάσεων του ψυχικού γίνεσθαι. Εδώ μπορούμε να αναρωτηθούμε αν το «αίνιγμα» αρκεί για να ελπίσουμε μια τέτοια ψυχική κινητοποίηση.

Στο πλαίσιο μιας ανάλογης οπτικής, η Α. Ποταμιάνου προτείνει τη χρήση μιας *βέλτιστης σαγήνης*, ως αναλυτική στρατηγική με σκοπό την κινητοποίηση των επενδύσεων, σε ασθενείς στους οποίους αυτές υπολείπονται (Ποταμιάνου 2005, σ. 207). Εδώ φαίνεται να πρόκειται για «σαγηνευτική» πρόσκληση στη αναλυτική εργασία. Το ερώτημα βέβαια σε αυτό το σημείο μένει ανοιχτό, για το ποια εγγύηση υπάρχει ότι η σαγήνη του θεραπευτή επί του αναλυομένου, έστω διαθέτουσα, συνειδητά, πολύ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, θα διευκολύνει και θα τροφοδοτήσει το αναλυτικό έργο και δεν θα επανατροφοδοτήσει στον ψυχισμό του αναλυομένου μια επανάληψη βιώματος τραυματικού πλησιάζματος, με συνακόλουθη κινητοποίηση αντίστοιχων αμυνών και με βραχυκύκλωση και συμπίεση της δυνατότητας για πρόσβαση στο νόημα και στην αναπαράσταση. Σύμφυτο με αυτό το ερώτημα είναι και αυτό του ρόλου και του αποτελέσματος της συμμετοχής του ασυνειδήτου του αναλυτή στην εν λόγω «θεραπευτική», θα λέγαμε, σαγήνη. Και αυτό με το δεδομένο, το οποίο συνάγεται από τα θεωρητικο-κλινικά

δεδομένα που διαθέτουμε για τις διαδικασίες σαγήνης, ότι όπου υπάρχει σαγήνη ή, αλλιώς, για να λειτουργήσει η σαγήνη, έστω και αν η πρόθεση της χρήσης της από την πλευρά του αναλυτή είναι συνειδητή, πρέπει να υπάρξει συγκεκριμένου τύπου επικοινωνία ανάμεσα στο ασυνείδητο του σαηνεύοντος και σε αυτό του σαηνευόμενου. Πρέπει η σαηνευτική σεξουαλική επένδυση του σαηνεύοντος να συναντήσει την αντίστοιχη εν δυνάμει σεξουαλική δυνατότητα του σαηνευόμενου, να τη διεγείρει και να συντονιστεί με αυτήν.

Ταυτοχρόνως όμως, και στη συνέχεια της προηγούμενης σκέψης του συντονισμού των δύο ασυνείδητων στην περίπτωση της σαγήνης, όταν στο μεταβιβαστικό χώρο προκύψει η *αναλυτική σαγήνη*, του αναλυτή επί του αναλυομένου ή το αντίστροφο, προς την αντίθετη κατεύθυνση, όπως και όταν αυτή δεν εκδηλωθεί καθόλου, δεν υπάρχει καθόλου, μπορούμε ενδεχομένως να διακρίνουμε σε αυτό ένα μεταβιβαστικό-αντιμεταβιβαστικό συντονισμό στο πεδίο της σαγήνης, ο οποίος μπορεί να συνιστά μια επανάληψη ή το αρνητικό ίχνος της τραυματικής εκτροπής που είχε συμβεί στο παρελθόν του ασθενούς. Μπορεί επίσης να αναγνωρίσουμε στη σαγήνη, που εκδηλώνεται έντονα και κυρίαρχα στο μεταβιβαστικό-αντιμεταβιβαστικό πεδίο (όπως και στην καθημερινή ζωή του αναλυομένου), μια *αμυντική τακτική*. Πρόκειται δηλαδή για ένα προπέτασμα πάθους, που κρύβει άλλες ευαίσθητες ψυχικές πτυχές, και το οποίο είναι συνοδό προϊόν της νευρωτικής απώθησης ή, στις σοβαρότερες περιπτώσεις κυρίως οριακών και ψυχοπαθητικών ασθενών, της άρνησης, της προβολής ή της προβλητικής ταύτισης, ισοδύναμα, στη δεύτερη περίπτωση, μιας αμυντικής απόπειρας ψυχικής εκκένωσης.

Σε κάθε περίπτωση, το αναλυτικό έργο σε αυτές τις καταστάσεις είναι να αναγνωρισθεί και να ερμηνευθεί η εν λόγω αμυντική λειτουργία της σαγήνης, παράλληλα, στις σοβαρότερες περιπτώσεις, με μια αναλυτική ανασύσταση του αναπαραστατικού πεδίου, την απουσία του οποίου έκρυβε η σαγήνη. Σε αυτό το σημείο, η *περιέχουσα φροντίδα* του αναλυτή, χάρη στην τακτικότητα και σταθερότητα του πλαισίου, όπως και στην ενεργό συμμετοχή του ασυνείδητου και του προσυνειδητού του αναλυτή στη διαδικασία του συμβολικού μεταβολισμού ανεπεξέργαστων ή αρνητικά μόνο παρόντων στοιχείων του ψυχισμού του ασθενούς, μπορεί να αποβεί καθοριστική.

Βιβλιογραφία

Baudrillard, J. (1988). *De la séduction*. Paris: Editions Galilée

Clapham, M.S. (1997). Ethical Moments in Psychotherapy: Interpretation, Seduction or ...?. *Brit. J. Psychother.*, 13:506-514

Ferenczi, S. (1932). Confusion of the Tongues Between the Adults and the Child-(The Language of Tenderness and of Passion). Δημοσιευμένο το 1949. *Int. J. Psycho-Anal.*, 30 : 225-230

Freud, S. (1896a). L'hérédité et l'étiologie des névroses.

Freud, S. (1896b). The Aetiology of Hysteria. *S.E. III (1893-1899)*: 187-221

Freud, S. (1896c). Letter 52 Extracts from the Fliess Papers. *S.E. I (1886-1899)*: 233-239

Freud, S. (1897). Letter 69 Extracts from the Fliess Papers. *S.E. I (1886-1899)*: 259-260

Freud, S. (1905). Three Essays on the Theory of Sexuality. *S.E. VII (1901-1905)*: 123-246

Freud, S. (1908-10). *Les premiers psychanalystes – Minutes de la Société psychanalytique de Vienne II*. Paris: Gallimard, 1978

Freud, S. – Binswanger, L. (1908-1938). *Correspondance*. Paris: Calmann-Lévy, 1995

Freud, S. (1915a). Instincts and their Vicissitudes. *S.E. XIV (1914-1916)*: 109-140

Freud, S. (1915b). A Case of Paranoia Running Counter to the Psycho-Analytic Theory of the Disease. *S.E. XIV (1914-1916)*: 261-272

Freud, S. (1918). From the History of an Infantile Neurosis. *S.E. XVII (1917-1919)*: 1-124

Freud, S. (1922). *Sigmund Freud – Edoardo Weiss, Lettres sur la pratique psychanalytique*. Toulouse: Privat, 1975

Freud, S. (1923). The Ego and the Id. *S.E. XIX (1923-1925)*: 1-66

Freud, S. (1933). New Introductory Lectures On Psycho-Analysis. *S.E. XXII (1932-1936)*: 1-182

Godfrind, J. (1997). A propos d'homosexualité féminine chez l'homme. *Rev. Belg Psychanal.*, 30:37-53.

Kris, E., Greenacre, P., Freud, A., Hartmann, H., Lewin, B.D., Escalona, S., Loewenstein, R.M., Jacobson, E., Spitz, R.A., Waelder, R., Davison, C., Bell, A., Mittelmann, B., Mahler, M.S., Bychowski, G. (1954). Problems of Infantile Neurosis—A Discussion. *Psychoanal. St. Child*, 9:16-71.

Laplanche, J. (1979-80), *La situation psychanalytique: le psychanalyste et son baquet. Problématiques V (7-134)*. Paris: P.U.F., 1987

Laplanche, J. (1987), *Nouveaux fondements pour la psychanalyse*, Paris: P.U.F.

Liddell & Scott (1901). *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Επικαιρότητα

Μπαμπινιώτης, Γ. (2009). *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Ιστορία των λέξεων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Ποταμιάνου, Α. (2005). *Το τραυματικό*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας

Winnicott, D.W. (1960). The Theory of the Parent-Infant Relationship. *Int. J. Psycho-Anal.*, 41: 585-595

Winnicott, D.W. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock Publications

Χρήστος Ζερβής: crzervis@otenet.gr